

Teksto suvokimo užduotis XI klasei

Šia teksto suvokimo užduotimi galima tikrinti mokinių tradicinės kultūros pažinimą, gebėjimą remtis tautosakos ir mitologijos žiniomis. Pateiktas tekstas, atspindintis ir gimtosios kalbos pokyčius kintant žmogaus pasaulėvokai bei gyvenimo būdai, ugdo mokinių pastabumą žodžiu, jo reikšmei, priklausantiui nuo konteksto.

Perskaitykite ištrauką ir atsakykite į klausimus.

Marcelijus Martinaitis

Namai

1. Erdvės samprata tautosakoje. Šiandien mūsų erdvės suvokimas gerokai skiriasi nuo tradicinio, nes yra smarkiai pasikeitusi ir paveikta mūsų gyvenamųjų aplinkų, namų samprata, bendravimo būdai, tikslai, darbo pobūdis, poreikiai, šeiminiiai bei gimininiai santykiai. Mūsų gyvenimas, veikla, užsiėmimai, šiandien išskleisti didesne niestų erdvėje, jau nesuteikti kokioje nors vietoje vietoje. Kas buvo dainų dvarėlis, sodyba ar namai, dabar sumažėjo iki būsto, buto, kambario, kuris dažniausiai suvokiamas vien kaip biologinė, individuali, techniška sumodeliuota erdvė elementariems buitiniams poreikiams tenkinti.

2. Tradicinėje kultūroje gyvenimas būdavo sutelktas uždaroje, hierarchiškai griežtai sutvarkytoje erdvėje. O tai savaip disciplinavo žmogaus elgesį, kelnimus. Kaip liudija dainos, nuo buvimo vietos priklausė jo šeiminiis bei socialinis statusas. Skaitant dainų tekstus, mūsų klasika, kai kuriuos šiuolaikinius rašytojus (J. Aputis, J. Juškaitis, J. Strielkūnas) nesunku pastebėti, kaip keičiasi veikėjų, keltančių erdvinės ribas, nuotaika, ketinimai, žodžiai, mintys. Tautosakoje, mitiniuose pasakojimuose uždaru ženklu yra slenksis, vartelė, savo žemės ar kaimo ribos, tą erdvę užveria miškas, upė, marios.

3. Erdvė tautosakoje, papročiuose, mitologijoje ar net literatūros kūrinioose suvokiama kaip nevienalytė. Mitologai ją stilo interpretuoti kaip priešybų sąveiką: artima / tolima, sava / svetima, ganta / kultūra ir pan. Pastaroji antinomiija¹ reikštų su kultūrintos, žmogaus paveiktos ir „laukinės“ erdvės supriešinimą, įsigalėjusi stiprėjant antropocentrinei² pasaulio sampratai.

4. Tuo tarpu mūsų tautosakoje, ypač senojioje, dainuojamojoje, ši priešybė dar nėra visiškai aiški. Joje ganta, jos apsuptis, kaip jau aiškinomės, neretai yra žmogaus veiksmų, jo ketinimų iniciatorė, lėmėja, kartais patarėja ar tal-kininkė. Būdamas gamtoje, joje veikdamas, keldamas žmogus įsiklauso į jos garsus, paukščio ištarines, lapų šlamės, pagal tai spėja savo likimą, ke-
limo kėlimą; kas ta mergelė, pas kuria, ragina gėlėliau šuoliuoti žirga, ar jau

laikas jai tektų, o jant – vestl ir pan. Čia gantia dar veikia kaip <...> informa-
cinė erdvė, laidi žinioms ir susižinojimui, joje kalbama ir tarsi gylinama per
didžiausius atstumus, esant toli vienam nuo kito, lyg būtų seniai lietuvių
išrastas savas „radljas“ ar „internetas“ – daina, dainavimas. Gamtos vaizd-
niais išreiškiama tai, kas brangu, siektina, arba pavojinga, lentinga.

5. Taigi ganta dainose reiškiasi kaip visuotiniai veikiantis, kultūrą ir žmo-
gaus elgseną modeliuojantis fenomenas³. Tuo tarpu fizinė erdvė, visa gyve-
namoji aplinka yra nevienalytė, kartais gana griežtai dalijama į sava / svetl-
mą, artimą / tolimą. Už savo gyvenamosios erdvės ribų baigiasi arba keičiasi
veikėjų kompetencija, prarandamas išvalgumas, kyja kokio nors grėsmė, apie
kurios artėjimą išpėja jau kiti gamtos erdviniai ženklai, dažnai palankūs žmo-
gui. Tai priklauso nuo to, kokioje vietoj jis yra, su kuo ir šalia ko, iš kur ir į kur
judą, su koku ir rankiu veikia, kokia jo išvaizda ir pan. <...>

6. Erdvės centras. Tai yra sodyba, dainų dvarėlis, kuriame koncentruo-
jama viskas, kas būtina išlikti šeimai. Čia gimstama, kuriama šeima, mirt-
tama, čia yra viskas, kas reikalinga maistui pateikti, drabužiams, apyvoo-
kos daiktams pasigaminti. Buvo didelė nelaimė mirti ne namuose, ne
artimųjų apsuptam. Apie tai ir dainos, net ir naujoviškos, kurias prieš ke-
letą dešimtmečių kūrė tremtiniai ir partizanai.

7. Pasirinktoje dainoje sodyba vadinama tėvūžio dvarėliu. Tai įprastas miti-
liaudies dainų poetizmas. Gal ne tiek įprastas, kiek priprastas, kad net nu-
klausiama – kodėl? Jokių ten dvarų neturtingi mūsų kaimiečiai nevaldė. Juk
dvaras – tai rūmai, kokio nors turtingo ar kilmingo asmens rezidencija.

8. Tačiau sodyba, kurią sudaro žemė, trobesiai aplink gyvenamąjį nu-
mą (dar kitaip – gryčia, troba), dainose patiria nematyta vitsmą, tampa mit-
tiniu, lyg stebukliniu, nerealų vaizdiniu, atsiduria visų aukščiausiųjų ver-
tybių sąrašė. Tokiu būdu dvaras, dvarėlis yra labiau panašus į patanki
rūmus nei paprasto valstiečio gyvenamąją vietą.

9. Būdinga, jog namai, troba, sodyba šnekamojoje kalboje kartais vadin-
ma gyvenimu („Pardaviau gyvenimą ir išėjau upgais“, „Valkama užrašiau
gyvenimą“, „Sudegė gyvenimas – ir baigta, nieko ner“ ir pan.), o tai reiškia
išgyvenimą, ištvirtinimą, pastovumą. Dar sako: isikūrė, įkūrė gyvenimą.
Reikia manyti, jog tai buvo susiję su gana senu mitinės sąmonės paveldėl-
mu, reiškė statinio, šventos vietos arba gyvenamosios patalpos viduje įkurti
ugni, židinių, tai yra toje vietoje pradėti gyventi, aukoti, atlikti apeigas.

10. O juk kažkada šeimos telkimosi vieta buvo laikoma šventa namų
ugnis gyvenamo būsto centre. Vėliau židinių pakeltė stalias, taip pat tapo
svarbiausiu šeiminių bei apeiginių santalkų vieta: krikštyynos, vestuvės, ml-
rusiojo šarvojimas, krikščioniškos apeigos. <...>

11. Mitologai tvirtina, jog šventovės, aukurai, įkurta ugnis, namų, kitių
aukštų objektų statymas reiškė chaoso i veikimą, steigimą, centro žymėj-
mą, vertikalų, sakralinių parametų įvedimą erdvėje.

12. Galima tvirtinti, jog lietuviška sodyba, dainų dvaras, dvarėlis atitinka
šią archajinę⁴ centro sampratą. Tautosakoje, mitologijoje, papročiuose so-
dyba yra gana sudėtinga semiotinė⁵ struktūra, atliekanti keletopą vald-
meni, o būtent – kultūrinį, buitinių, sakralinių. <...> Čia buvo visa, ko reikia
pratesti gyvenimą net po didžiausių nelaimių, karų ar epidemijų.

Marinaitis M. Laiškai Sabos kamelonei, Vilnius: Vito alba, 2002.

³ Fenomenas – nepaprastas, retas, išskirtinis reiškinys.

⁴ Archajinė – senovinė.

Klausimai ir užduotys

1. Suformuluokite teksto temą. Kas ją nurodo? (2 taškai)
2. Į kokius klausimus atsakoma tekste? (3 taškai)
3. Kokiais šaltiniais remiasi autorius analizuojamas žmogaus pasaulėvokos kaitą? (3 taškai)
4. 1. Remdamiesi esė apibūdinkite žmogaus santykį su erdve laiko požiūriu. (2 taškai)
2. Kokiais mūsų kalbos pavyzdžiais ši kaita pagrindžiama tekste? (2 taškai)
5. Kokiomis priešpriešomis mitologai nusako erdvės suvokimą, ėmus vyrauti antropocentrinei pasaulio sampratai? (1 taškas)
6. Žinoma, tautosakos pavyzdžiais pagrįskite autoriaus teiginį, kad „gamta <...> neretai yra žmogaus veiksmų, jo ketinimų iniciatorė, lėmėja, kar-tais patarėja ar talkininkė“. (3 taškai)
7. Kodėl informacijos perdavimas gamtoje lyginamas su radiju ar interne-tu? Remdamiesi tekstu, nusakykite jų panašumus. (2 taškai)
8. Kas tradicinėje kultūroje lemia žmogaus saugumą ar net jo likimą? (2 taškai)
9. Savais žodžiais paaiškinkite, kodėl valstiečio namai liaudies dainose va-dinami dvareliu? (2 taškai)
10. Kodėl namai – svarbiausias erdvės centras? Nurodykite visas tekste pa-minėtas priežastis. (3 taškai)
11. Kas, pasak autoriaus, šnekamojoje kalboje liudija namų reikšmingumą? (1 taškas)
12. Remdamiesi tekstu, išvardykite tradicinės kultūros žmogaus vertybes. (3 taškai)
13. Savais žodžiais paaiškinkite namų *sakralinį* vaidmenį. (2 taškai)
14. Koks namų vaidmuo, jūsų manymu, svarbiausias šių laikų žmogui? Atsakymą pagrįskite. (1 taškas)

1 puslapis
taškų skaičius

15. Suformuluokite pagrindinę fragmento „Erdvės centras“ mintį.

16.* Pabaikite sakinius:

Namai – vieta
Aš svajoju apie namus (2 taškai)

2 puslapis
taškų skaičius

Vertinimo normos

36–34	33–31	30–28	27–25	24–22	21–19	18–16	15–13	12–10
10	9	8	7	6	5	4	3	2

M. Martinaitis. Namai

Galimi atsakymai (36 taškai)

eil. Nr.	Galimi atsakymai	Vertinimas
1	Erdvės samprata ir namų reikšmė tradicinėje kultūroje. Rodo pavadinimas, poemės / paryškinti 1 ir 6 pastraipos sakiniai / pasikartojantys namų ir erdvės motyvai.	Atsakyma teisingai ir pagrįsta. Atsakyma, bet nepagrįsta. Neatsakyma arba atsakyma netekslingai.
2	Koks buvo erdvės suvokimas anksčiau ir dabar? Koks gamtos vaidmuo žmogaus gyvenime? Kodėl namai buvo laikomi pasaulio centru?	Suformuluoti 3 klausimai. Suformuluoti 2 klausimai. Suformuluotas 1 klausimas. Parašyti teiginiai arba visai neatsakymai.
3	Tautosaka, mitologija, semiotika, šnekamoji kalba, klasikinė ir šiuolaikinė lietuvių literatūra, papročiai.	Nurodyti 3 šaltiniai. Nurodyti 2 šaltiniai. Nurodytas vienas šaltinis. Neatsakyma arba atsakyma klaidingai.
4.1	Anksčiau žmogus jautė ryšį su gamta, jam sava uždara namų erdvė buvo labai svarbi. Dabar namų vaidmuo menkėjęs, praeitais natūralius ryšius su gamta / gyvenama miestuose.	Suvokta ir nurodyta santykių kaita laiko pažinti, suvokta, bet neatskleista prieštaringai ankstyvų / dabar. Neatsakyma arba nesuvoktas santykių.
4.2	Dainose (anksčiau) namai buvo vadinami <i>dvarėliu, sodija, namais</i> , o dabar vadinami <i>bustu, butu, kambariu</i> .	Paaiškinta kaita ir pagrįsta tekstu. Atsakyma, bet nenurodyta kaita arba nepagrįsta. Neatsakyma arba atsakyma netekslingai.
5	Artima / tolima; savo / svetima; gamta / kultūra.	Nurodytos visos antinomijos. Nurodyta viena arba visai neatsakyma.
6	• <i>pasakomis</i> ir <i>dainomis</i> apie našaitę: gamta padeda atlikti darbus; • karo dainomis: paukščiai atneša žinių; • <i>saknėmis</i>: susitinkama su mitine gamta, ji būdudžia už blogą elgesį ar apdovanoja už gerą. Galima atsakyti ir pateikiant konkrečių pavyzdžių.*	Nurodyti 2 šaltiniai ir paaiškintas gamtos vaidmuo. Nurodyti 1 šaltinis ir paaiškintas gamtos vaidmuo. Nurodyti tik 1 šaltinis arba vadinamojo paaiškintam abstrakčiai. Neatsakyma arba atnešyta klaidingai.

7	Abu turi įtakos visuomenei bei žmogaus elgsenai visuomenėje. <i>Panašumai:</i> • suteikia žinių (informuoja), • padeda orientuotis pasaulyje, perspėja žmogų, • formuoja vertybes.	Paaiškinta savais žodžiais. Nurodyti 2 panašumai. Pacituota, nurodytas 1 panašumas. Neatsakyta.	2 1 0
8	Sava erdvė / savų ribų ir tradicijų bei gamtos ženklų paisymas. Pats žmogus / paties žmogaus buvimo vieta, veiklos laikas, jo tikslai, elgesys, išvaizda.	Nurodyti abu veiksniai. Nurodytas 1 veiksnys. Neatsakyta.	2 1 0
9	Namų svarbumui ir vertingumui pabrėžti. / Namai išaukštinami ir idealizuojami.	Atsakyta apibendrintai ir savais žodžiais. Atsakyta teksto žodžiais. Neatsakyta arba atsakyta klaidingai.	2 1 0
10	• Namai užtikrina gyvenimo amžinumą ir tęstinumą, • suteikė žmogui saugumo pojūtį, • čia vyko visas dvasinis (sakralinis) ir kultūrinis gyvenimas, • juose šeima pasigamindavo viską, ko reikėjo buičiai.	Nurodytos 3 tekste paminėtos priežastys. Nurodytos 2 priežastys. Nurodyta tik 1 priežastis. Neatsakyta.	3 2 1 0
11	Namai vadinami gyvenimu / prilyginami visam gyvenimui.	Atsakyta tiksliai. Neatsakyta arba remiamasi kitais šaltiniais, neminimais tekste.	1 0
12	• ryšys su gamta, • namai, • šeima, • tradicijos / papročiai, • saugumo ir šventumo pojūtis, • gyvenimo pastovumas ir tęstinumas.	Nurodytos 4 vertybės. Nurodytos 3 vertybės. Nurodytos 1–2 vertybės. Neatsakyta arba atsakyta klaidingai.	3 2 1 0
13	Kūrenama šventa ugnis, atliekamos apeigos / švenčiamos šventės. Čia prasideda (gimstama) ir baigiasi žmogaus gyvenimas (mirštama).	Atsakyta teisingai ir apibendrintai. Atsakyta netiksliai, teksto žodžiais. Neatsakyta arba atsakyta klaidingai.	2 1 0
14	Svarbiausias buitinis, nes čia pareinama pernaktoti, pavalgyti, kartais dar švenčiamos šventės.	Atsakyta teisingai. Neatsakyta.	1 0
15	1. Tradicinėje kultūroje erdvės centras buvo namai, užtikrinantys saugumą, būties pastovumą ir amžinumą / atliekantys buitinį, kultūrinį ir sakralinį vaidmenį. 2. Lietuviška sodyba, dainų dvaras, dvarėlis atitinka archajinę arba mitinę pasaulio centro (ašies) sampratą. 3. Namai tradicinės kultūros žmogui prilygo gyvenimui / čia gyveno visa šeima.	Aiškiai suformuluota pagrindinė mintis (1). Atsakyta tik iš dalies arba teksto žodžiais (2 ar 3). Nesuformuluota pagrindinė mintis arba ji neteisinga.	2 1 0
16*	Suformuluota ir išplėtotą namų sąvoka. Atskleistas asmeninis požiūris ir detalios apibūdinti namai, apie kuriuos svajojama. Sakinių struktūra aiški ir motyvuota. Kalba taisyklinga, vaizdinga.	Mintis aiški ir išplėtotą. Kalba vaizdinga ir žodizinga. Nėra rašybos, skyrybos ir gramatikos klaidų. Mintis labai glausta, padarytos 2 klaidos. Mintis skurdi, padaryta daugiau nei 2 klaidos.	2 1 0

Iš viso
taškų

36